

ארכיון יד ושם
YAD VASHEM ARCHIVES

RECORD GROUP: 0.3 חטיבה:

עדויות יד ושם

Yad Vashem
Testimonies

FILE NUMBER: 12473 מספר תיק:

NUMBER OF PAGES: 29 מספר עמודים:

ORIGINAL ARCHIVE: ארכיון מוצא:

ORIGINAL FILE NUMBER: סימול מקורי:

INVENTORY NUMBER: מספר נכנסות:

PREVIOUS FILE NUMBER: סימול תיק קודם:

ארכיון יד ושם

שער העדות

מוסר העדות: בז'רנו רוט נורית

חטיבה: 0.3 עדויות יד ושם

מספר קלטת: VT-4972

מספר תיק: 12 473

מס' פריט:

תאריך: 1.11.04

תוכן העדות:

בז'רנו רוט נורית, ילידת Drohobycz, פולין, 1934. עדות על ילדות ב-Drohobycz כבת יחידה במשפחה ליברלית; כניסת הרוסים ב-1939; ה"הצלה" של הדוד ובתו מגירוש לסיביר; עבודת האב כמנהל חשבונות בבית מרקחת; כניסת הגרמנים ב-1941; קבלת הציאניד; רצח הסב על ידי פורעים אוקראינים; האקציה והמחבוא עם האם; העלמות המשפחה המורחבת; המעבר למחנה עבודה של ההורים בבית הזיקוק Nafta ב-1942; המחבוא לילדי מחנה; המשחקים במחבוא ובמחנה; העברה למשפחת הכפרי Mazor ב-Rychcice בקיץ 1943; המחבוא בעליית הגג; הצטרפות ההורים; המחבוא במחסן; העברת הזמן על ידי לימודים, משחקים, דמיון וקריאה; רגעי הייאוש והתקווה; השחרור על ידי הרוסים בקיץ 1944; החזרה ל-Drohobycz ואחר כך ל-Walbrzych; עלייה לארץ ב-1950; קליטה ושיקום.

אין הגבלות על השימוש בחומר.

שם המרואיינת : בז'רנו נורית

תאריך הראיון : 1.11.04

שם המראיינת : בינה קוטנר

שם הכתבנית : אילה הלברטל

שמות מקומות

DROHOBYCH

RYCHCICE

WALBRZYCH

שם המרואיינת : בז'רנו נורית

תאריך הראיון : 1.11.04

שם המרואיינת : בינה קוטנר

שם הכתבנית : אילה הלברטל

ז' בחשוון תשס"ה, 1 בנובמבר 2004, בינה קוטנר מראיינת את נורית אירנה בז'רנו לבית רוט בבית "ווהלין" גבעתיים, ילידת Drohobych, פולין 1934.

ש: צוהריים טובים, נורית.

ת: צוהריים טובים.

ש: את הסיפור שלך אנחנו נתחיל במשפחה שלך בפולין, בבקשה.

ת: טוב, אז ככה, המשפחה הקטנה המצומצמת, זה היה אבא יצחק, אמא לאה מבית פוטנר, ואני.

ש: אז קראו לך אירנה.

ת: שאז קראו לי אירקה. ואנחנו גרנו בחצר שהייתה שייכת למשפחה די ענפה של אוקראינים, ואפילו היינו מיוחדים אותם, ובאמת הייתה ילדות כזאת די שמחה. עכשיו משפחה יותר רחוקה, את הסבא וסבתא מצד אבא לא הכרתי, כי הסבא נפטר, כשאבא היה כנראה בן שלוש, והסבתא נפטרה, כשאבא היה בן שש עשרה. לאבא היו שלוש אחיות...

ש: את זוכרת את השמות שלהם, של הסבא והסבתא והאחיות?

ת: כן, אז הסבא היה ישראל, סבתא הייתה רחל, שלושת האחיות היו פייגע, היא הייתה הבכורה והיא הייתה נשואה, היו לה שתי ילדים, בת גדולה ברוניה, ובן יותר קטן שרוליק, ישראל. ושתי אחיות האחרות, הייתה אחת סלקה ואחת אסתר. האמת, שיש לי סיפור מעניין, שאני חושבת, שהגעתי לפתרון שלו, עם שם המשפחה. לאחיות שלו הלא נשואות קראו הוכמן, ולאבא שלי, שהיה הצעיר ביותר, קראו רוט, ואני פעם, זה נודע לי כשהייתי בגן, אז פעם כשחזרתי מהגן שאלתי את אבא, והוא לא בדיוק ענה לי, ואחר כך שכחתי לשאול. חה התחיל להטריד אותי איכשהו. אז יש לנו איזה משפחה רחוקה מצד אבא בחיפה, נסעתי ושאלתי, אז אמרו לי, שלא, הם לא יודעים בדיוק למה, אבל היו הרבה משפחות שזה היה ככה, חלק היו על השם של אבא וחלק על השם של אמא. כאשר הרוב זה על שם של הסבתא. ואז חשבת... חה נורא הטריד אותי, ופתאום אמרתי, רגע אחת,

אני הכרתי כל מיני הוכמנים, משפחה של הוכמן, בשם רוט היה רק זוד זקן אחד ושתי בנות. ואני חושבת, שאולי בגלל, שלא היו שמה בנים בצד הרוטים, אז הוחלט, שאבא יקרא על שם סבתא, על מנת שיוכל להגיד "יזכור" כל שנה, שהשם לא יימחק. זה כמובן תיאוריה שלי...

ש: זאת אומרת, רוט הייתה הסבתא.

ת: הסבתא, זה תיאוריה, ואין לי כבר זקנים שאני יכולה לשאול אותם, אם זה היה מקובל. אבל זה שהם אמרו לי, הקרובים בחיפה, היו הרבה משפחות שחלק היו על שם אבא וחלק על שם אמא, אני חושבת, שזה היה מנהג מקובל, ששם לא ילך לאיבוד ושיהיה מי שיגיד "יזכור". ואני באמת זוכרת לפני המלחמה אבא שלי בנאמנות היה כמה פעמים בשנה הולך לבית הכנסת להגיד "יזכור", ואז פעם שאלתי: "תראה, היה לך אבא אחד ואמא אחת, אז למה?", "כן, אבל היה הדוד הזה והדודה הזאת, והיה פה והיה שם", אז הוא באמת שמר על זה. עכשיו לאמא היו... לסבתא מצד אמא קראו רבקה, לסבא קראו משה, הם לא גרו בדיוק בעיר שלנו, הם גרו בעיר סמוכה, Boryslaw, ולאמא הייתה אחות אחת גדולה ממנה בשנה, רוז'ה ושני אחים, אחר הרמן ואחד לייבקו, כשעם לייבקו היה איזשהו סיפור, שאני לא בדיוק הבנתי, הוא היה בצבא במלחמת העולם הראשונה, ואחר כך הוא התגלגל לארגנטינה ושמה הוא קיבל סיפיליס, וסבא בא להביא אותו, וכנראה שהסיפיליס פגע בו במוח, והוא לא היה אלים, אבל הוא לא היה בסדר, זהו, זה המשפחה. עכשיו ככה, סבא משה היה יהודי מאוד מאוד דתי, אשתו לא תמיד בדיוק שמרה על... כלומר, היה בית כשר, אבל היא הייתה אוכלת שינקן על צלחות של נייר, והוא ידע את זה ולא אמר חצי מילה. ואני חושבת, שהוא היה סמל של ליברליות. הסבתא רחל כנראה הייתה מאוד דתייה, אני זוכרת תמונה אחת, שהייתה לנו בבית, היא הייתה עם פיאה, ועל הפיאה היה עוד מטפחת ראש. והיא על ערש דווי, כשאבא שלי היה בן שש עשרה, באמת השביעה אותו, שהוא יגיד, יתפלל כל יום, יניח תפילין, ועד לפרוץ מלחמה, אבא שלי הניח תפילין כל יום, אחר כך זה עבר לו. עכשיו ככה, כפי שאמרתי, סבא שלי היה דתי מאוד, בבית הסבים מצד אבא גם היו מאוד דתיים, אנחנו היינו כבר קצת יותר מתבוללים, כלומר המשפחה שלנו, אמא הייתה מדליקה נרות ביום שישי, משום מה אבא שלי לא היה עושה קידוש, אני לא יודעת למה, לא ראיתי אף פעם קידוש, שמרנו על החגים...

ש: יום שישי, את אומרת, שהוא לא עשה קידוש, אבל הייתה ארוחה של יום שישי בערב?

ת: כן, יום שישי בערב.

ש: והייתם לבד בארוחה?

ת: כן, כן, היינו לבד, כלומר אני לא זוכרת, שהארוחה הייתה משהו מיוחד, אבל אמא הייתה תמיד מדליקה נרות. חגים, אז שמרנו על החגים הגדולים, כלומר פסח, ראש השנה, יום כיפור, שבועות כבר התחיל וויכוח, כשהתחלתי ללכת לבית הספר, כי אני טענתי, מה זאת אומרת, שבועות זה חג גדול, אני צריך לקבל אישור, שאני לא הולכת לבית הספר, ואבא כנראה לא היה כל כך בטוח בזה. אז זה למעשה הכל. לבית הכנסת הם היו הולכים בחגים

הגדולים, היו צמים ביום כיפור, וזה הכל, אני חושבת. עכשיו, מה קיבלתי מההורים, אני מוכרחה להגיד, שמה שקיבלתי, זה לא הלך ככה בבת אחת. אני חושבת, שזה ככה עם הזמן, עם הזמן גיליתי כל פעם פן אחר. למשל גיליתי, שהם היו סובלניים, גיליתי, שאבא שלי היה מאוד מאוד ישר, כמו כזה סרגל, ואני זוכרת, שפעם קניתי איזה... כבר עבדתי, קניתי איזה מעיל, אבל לקחתי הלוואה, כי לא היה לי בדיוק באותו יום, המשכורת עוד לא הגיעה, אז אבא אמר לי: "כשאיך, אז לא קונים", ובאמת קיבלתי כל מיני כאלה...

ש: במה אבא עסק?

ת: אבא התחיל לעבוד בגיל שש עשרה, כשאמו נפטרה, והוא התחיל לעבוד כפקיד מנהל חשבונות בבית זיקוק. היו ב-Drohobych כמה בתי זיקוק, באחד מבתי הזיקוק, Nafta, והוא עבד שמה עד 41, כלומר, גם כשרוסים הגיעו, הוא המשיך לעבוד שמה, וכמובן שעלה ככה בדרגה, לאט, לאט, לאט, המשרה האחרונה שלו לפני שעלינו ארצה, הייתה, עברנו לעיר אחרת, לאזור אחר, ושמה לא היה נפט, שם היה פחם, אז הוא עבד במרכז של הפחם, והוא היה מנהל מדור שעסק לתמחירנות של הפחם, כלומר באמת שהוא היה אדם שעשה את עצמו שעלה יפה מאוד.

ש: ואמא עבדה אז בפולין?

ת: אמא לא עבדה, אמא הייתה עקרת בית והייתה עוזרת, חהו, והיו חיים כאלה...

ש: הייתה עוזרת, מה זאת אומרת?

ת: הייתה עוזרת בבית.

ש: אה, הייתה לכם עוזרת.

ת: הייתה עוזרת, שהייתה ישנה בבית, זה היה כזה כיף לא רגיל, ובאמת היינו מיוחדים עם השכנים, וזה היו אוקראינים, וככה אחרי הצוהריים היו יושבים והיו שרים שירים והייתה ממש אידיליה מוחלטת.

ש: ואת התחברת עם הילדים שלהם?

ת: לא היו להם ילדים, לא היו להם ילדים, עכשיו ככה, החברים שלי שהיו לי, אני הלכתי לגן, לגן יהודי דרך אגב, הייתה... בית השכן היה שייך ליהודים, ושמה הייתה ילדה, היו שם גם אחים גדולים, אבל הייתה ילדה בארבע שנים יותר גדולה ממני, והיא הייתה החברה שלי, דונצ'ה, דונצ'ה אורנשטיין, ואנחנו היינו שמה... היו כאלה בוסתנים ענקיים, היינו מטיילים בבוסתנים, היינו מחפשים כל מיני מקומות אפלים, הייתה באר כזאת, אז מאחורי הבאר בכלל מצאנו מחבוא, ומצאנו שמה דברים, לא מהעולם הזה, היה באמת היו ממש יפיפה, זה קצת התקלקל באמת ב-39, כשפרצה המלחמה, אה, כן, חוץ מזה באמת היו לי גם, הייתה לי בת זודה ממש בגילי, בארבע ימים יותר גדולה ממני, זה הבת של הזוד הרמן, ובת זודה אחת, שגרה ב-Krakow, בארבע שנים יותר גדולה ממני, סוניה.

ש: היא הייתה גם כן מהמשפחה של אמא?

ת: כן, כן. וכמובן הבת זודה הגדולה מהמשפחה של אבא, שהיא הייתה באמת, היא הייתה כבר גברת איתנו, כשהיא הייתה לוקחת אותי לטייל, הייתי מאוד גאה, ברזניה קראו לה,

ואחיה, שרוליק, אני חושבת שהוא למד בחדר או במשהו, הוא הלך כזה עם פאות ועם כובע קטנטן. זהו.

ש: איפה הייתם מבליים בקיץ, כל המשפחה?

ת: בקיץ, זהו, זה נורא מעניין, בקיץ לא היינו מבליים כל המשפחה, אבא נסע לבד, ואני נסעתי עם אמא למקומות אחרים, אז באמת היינו נוסעים לחודש.

ש: לאן הייתם נוסעים?

ת: אבא נסע ל-Krynice, כי לאבא... מה ההבדל, אבא היה חולה, חולה לב, היה לו כל מיני דברים, אז הוא נסע ככה יותר זה, ואנחנו היינו נוסעים לכל מיני, פעם ל-Iwonicz, פעם היה... אני כבר לא בדיוק זוכרת, אבל באמת כל שנה היינו נוסעים.

ש: בחורף היה לכם בילויים מיוחדים?

ת: לא, בחורף לא, לא, בחורף ממש לא. אני זוכרת את הקיץ, זה מעניין, שתי המלחמות למעשה, גם ב-39 גם ב-41, זה היה בסוף הקיץ, ובקיץ דודתי רח'ה עם בעלה...

ש: בקיץ, איזה קיץ?

ת: בכל קיץ. דודתי רח'ה עם בעלה ועם הבת סוניה, היו מגיעים לאזור שלנו, לסבא וסבתא ב-Boryslaw, והבת דודה שלי סוניה, הייתה לפעמים לבד אצלנו, ואז, ב-39, היא הייתה לבד אצלנו, אני זוכרת, התחילה הפגזה, והופיע אבא שלה, הדוד איז'ו, ואמר: "פרצה המלחמה", ולקח את סוניה, עכשיו, כאן זה במאמר מוסגר, הם גרו ב-Krakow, המלחמה תפסה אותם במזרח גליציה, והם נשארו ב-Boryslaw. ואז הרוסים עשו תרגיל ואמרו... כלומר, היו מגיעות כל מיני שמועות ש... כן, הגרמנים עושים ב-Krakow ככה, עושים ב-Krakow ככה, אבל לא היה שום דבר נורא, והרוסים עשו תרגיל ואמרו: "מי שרוצה לחזור, יכול". אז הם הלכו ונרשמו. ושאז נודע לנו, שאלה שנרשמו, ייסעו לסיביר. ומה זה הופעלה פרוטקציה, והופעלו קשרים, ואני זוכרת, פעם הלכתי עם אמא לטייל וציפור, לא נעים להגיד, צירבנה עלי, והייתה כזאת, את יודעת זה, שאם ציפור מצרבת, אז צריך להגיד מה שרוצים, חה מתקיים. אז מה אני אמרתי? שלא יגרשו אותם, והלוואי והיו מגרשים אותם, כי הם לא שרדו. זה זהו, זה ב- [...].

ש: אז הצלחתם להשיג להם שחרור מהגירוש הסיבירי.

ת: אז הם נשארו, והם נשארו. עכשיו בין 39 ל-41 השתנה משהו. לסבא שלי, לסבא משה היה לו מחסן עצים, הוא היה סוחר בעצים. ומי שנכנס איתו לעסק, זה היה דוד הרמן. ובתור, איך הם אמרו, [...], בעל הון, דווקא לא כל כך נטפלו לסבא, אבל רצו גם אותו עם משפחתו לשלוח לסיביר, ואז הם עברו, פשוט שינו כתובת, הם עברו אלינו. אז בהתחלה הם גרו איתנו באותה דירה, אחר כך הם עברו לדירה אחרת, ואז הגיעה אלינו איזושהי משפחה יהודייה, שהם היו קומוניסטים, והם הגיעו איכשהו לפני 39 לרוסיה, אבל אחר כך זה לא מצא חן בעיניהם, אז הם חזרו, והם גרו אצלנו, למעשה כבר לא גרנו בכל הדירה, אלא גרנו רק בחדר אחד, מטבח משותף, זה כבר לא היה זה, אני גם לא כל כך אהבתי את

הגן, כי באמת התחילו לאכול לחם שחור ולא לחם לבן, זהו. ואז שוב היה קיץ, ושוב הבת
זודה שלי סוניה הייתה אצלנו, ופרצה המלחמה, ו...

ש: עד שפרצה המלחמה, את ראית אצלכם ב-Drohobych, מכיוון שהייתם כאילו באזור
הרוסי, ראיתם פליטים שבאו מהאזור הגרמני?

ת: תראי, חוץ מהזודים שלי, שהם היו פליטים, אני לא כל כך התעניינתי, מה ידעתי, מה
הבנתי.

ש: שמעת סיפורים או...

ת: לא, לא, לא. כלומר להפך, באמת דיברו על זה, שזה לא כל כך נורא, כי אנשים מגיעים
ואומרים, שזה לא כל כך נורא. אז אני לא יודעת, כנראה שאנשים...

ש: מגיעים ואומרים, שזה לא נורא, איפה?

ת: במערב. כנראה שעד 41 באמת הם רק הגבילו קצת, הם עוד לא עשו גטאות, הם לא הוציאו
את כל השיניים הרעות שלהם, זה מהזיכרון, אני לא יודעת, יכול להיות, שההורים ידעו
יותר וזה פשוט לא הגיע אלי. עכשיו...

ש: זאת אומרת על קיץ 41.

ת: בקיץ 41 פרצה המלחמה, הזוד בא לקחת את הבת שלו, ואנחנו נשארנו, עכשיו זוג אחד של
אוקראינים של בעלי הבית, אני לא יודעת, הם כנראה היו נציונליסטים, והם לא כל כך
מצאו חן בעיני הרוסים, והם פחדו, שהם ייקחו אותם איתם, ואז אני זוכרת, בלילה האחרון
הם פשוט ישנו אצלנו, במיטות של אמא ואבא. זהו, ונכנסו הגרמנים, ואז הם יצאו,
והיחסים כבר לא היו אותם יחסים. זאת אומרת, ככה הם היו באים בערבים, ואנחנו היינו
הולכים אליהם, והייתה באמת ידידות די יפה, זה כבר לא היה אותו דבר. מה ששכחתי
להגיד, ב-39 עוד לפני שנכנסו הגרמנים, בא לאבא מנהל של בית זיקוק, איפה שהוא עבד,
ואמר: "תשמע, אני אשלח לכם משאית, תיקח את האישה ואת הילדה ובואו איתנו". ואבא
לא נסע, כי הייתה לו משפחה...

ש: את אומרת ב-39?

ת: לא, 41.

ש: כי אמרת 39.

ת: סליחה, ב-41, ואבא לא נסע, כי הייתה לו משפחה והיה לו זה, והוא אמר, מה כבר יכול
להיות.

ש: זאת אומרת, בעל המפעל הרוסי.

ת: כן, כן, כן.

ש: הוא רק אמר: "בוא נברח לרוסיה", והוא הציע לו ולמשפחה?

ת: כן, כן, כן. הרי הוא חזר, הוא לא ברח, הוא היה רוסי שבא וחזר, והוא הציע לאבא שייקח
אותנו ויברח. וזה לא כל כך התקבל, אז נשארנו. ואז הסבא שלי נרצח בפוגרום הראשון,
הוא יצא לבית הכנסת, תפסו אותו ממש ליז הבית...

ש: איזה סבא?

ת: הסבא משה, תפטו אותו ליד הבית והרגו אותו. ואז כבר היה ברור, שלא טוב. אותם האוקראינים, שבאמת ככה קצת התרחקו, הוא היה רוקת, היה לו בית מרקחת, ובאמת אני מוכרחה להגיד לזכותו, בהתחלה הוא נתן לאבא עבודה שמה, הוא אמר: "תשמע, אני צריך מנהל חשבונות, תעבוד אצלי", ודבר נוסף, פתאום הופיעה שמועה, שיש מיצרך נורא חשוב, שזה ציאנקלי. ומכיוון שהיה לו רוקח...

ש: ציאנקלי זה ציאניד.

ת: זה ציאניד. אנחנו קיבלנו במתנה שלוש מנות. עכשיו, מכיוון שאבא שלי היה יהודי יקר, באמת מאוד אהבתי אותו, אבל הוא לא היה חזק, ואמא נורא פחדה, שהוא יעשה שטות, אז היא הייתה אחראית על כל שלושת המנות.

ש: רק רגע, כשאת אמרת, שהסבא נרצח בפוגרום, את יכולה לתאר אותו, זאת אומרת, אם ראית אותו, שמעת על זה? מה היה ולמה?

ת: אם ראיתי אותו, אחרי שהוא נרצח?

ש: אם ראית את פוגרום, את כל ההמולה?

ת: לא, תראי, אני יודעת, כמה ימים אחרי שנכנסו הגרמנים, הכפריים האוקראינים לקחו גרזנים, ופשוט התחילו לפרוע... באו העירה והתחילו ככה על דעת עצמם להרוג יהודים. הוא גר בעיר אחרת, אז אני לא יודעת, אבל אני יודעת, שבפוגרום הזה הוא נרצח. עכשיו ככה, אבא עבד תקופה מסוימת באמת בבית מרקחת של קנודיאצקי, זה היה שם המשפחה של האוקראיני, ואז צלצלו אליו מבית זיקוק אחר, Polmin, ששמה לפני המלחמה בכלל לא היו הרבה יהודים, ואמרו לו שיבוא לראיון. אבא בא לראיון, וקיבלו אותו לעבודה שם, הוא היה בין היהודים הראשונים, שהתקבלו לעבוד ב-Polmin. אחר כך נודע לו מחברים לעבודה, איך הוא הגיע לזה. המנהל הזקן שלו מ-Nafta, פולני, בודוביץ, נורא חשוב לי, ששמו יופיע, דיבר עם המנהל הצעיר של Polmin, גרמני, שהיה מהנדס במקצועו, והיו לו מדי SS, ואני בכוונה אומרת את זה ככה, "תשמע, אם אתה רוצה סדר, שיהיה לך בהנהלת חשבונות, אז תיקח את היהודי רוט". אז הגרמני במדי SS, לאויטנר שמו, לקח את אבא. ואבא התחיל לעבוד שם. באקציה הראשונה, אז עוד לא ידענו בדיוק, מה זה אקציה ואיך אקציה, אבל אמא אמרה, טוב, צריך להסתתר, אז הסתתרנו באיזשהו מקום. בערב יצאנו, חזרנו לדירה, אבא עבד. בלילה...

ש: רגע, כשאת אומרת, אקציה, אתם היהודים, הייתם מכונסים במקום אחד?

ת: עוד לא. אנחנו עוד גרנו בדירה.

ש: אז איך עשו את זה?

ת: מה? מה זאת אומרת?

ש: את האקציה?

ת: אה, איך עשו? פשוט, היו הרבה... כלומר, מי שהשתתף בזה, זה היו גרמנים והייתה מיליציה שחורה, האוקראינים. אוקראינים הלכו מבית לבית, לפעמים ידעו למי ללכת, איפה יש יהודים, לפעמים לא ידעו, אז אמרו להם: "פה אין יהודים". היו אוספים, הייתה

נוסעת משאית, והיו מעמיסים על המשאית, היו אוספים את כולם בבית הכנסת הגדול, ובאמת את הטרנספורטים הראשוניים מהעיר שלנו ומ-Boryslaw שלחו למחנה ריכוז Belzec, זה היה מחנה השמדה. באמת מאז יש כאלה, שלא יכולים לשמוע טרטור של רכבות, אני לא יכולה לשמוע משאית עמוסה נוסעת ככה ורדורר. טוב, אז באקציה הראשונה, אחרי שחזרנו לבית...

ש: רגע, איפה התחבאתם?

ת: התחבאנו באיזה שהם שירותים שהיו בחוף כאלה, ופשוט ישבנו שמה.

ש: ידעתם על זה מראש? הודיעו מראש?

ת: לא, אני לא זוכרת, אני חושבת שלא, אני חושבת, שפשוט התחילו לשמוע את המשאיות, לא יודעת, לא יודעת. ואז יצאנו ובלילה...

ש: סליחה שאני חושבת עוד פעם על המחבוא, מה שמעת, שהיית שם במחבוא, בשירותים?

ת: שום דבר לא שמעתי, שום דבר, לא היה לי נחמד, לא היה לי כיף, הייתי רעבה, כי גם לא לקחנו לחם, אוכל, ולא היה לי כיף.

ש: ואמא דיברה איתך? אמרה לך משהו?

ת: כן, היא דיברה, דיברנו על כל מיני דברים, דיברנו על עולם ומלואו.

ש: איך היא הייתה, אמא, במצב הזה?

ת: אני רוצה להגיד לך, איך אמא שלי הייתה, היא כמעט שפספסה אותנו. מהדלת של הבית היה שביל כזה, שביל של אבנים, כאלה אבנים, את יודעת, שהוביל לכזה מקום, ששם היו שופכים את כל מי השופכין שיש. והיא הייתה צריכה את זה לנקות כל יום, לשפשף גם בין האבנים. אז כבר במשאיות נסעו, ברחוב שלנו, אבל היא עוד לא גמרה לנקות, ואני אמרתי: "בואי נלך, בואי נלך", טוב, היא גמרה eventually ואז הלכנו.

ש: את והיא לבד?

ת: כן, כן, זה ממש היה משהו מאוד לא מאורגן.

ש: אז היא הייתה קרת רוח.

ת: היא הייתה קרת רוח, כן, היא הייתה קרת רוח. הייתה לה אמונה גדולה, כלומר היא לא הייתה דתייה, היא הייתה מאמינה. וזה מתקשר באמת, למה שקרה אחר כך. בלילה דופקים על הדלת, על החלונות, שוברים את השמשות וצועקים באוקראינית: "תפתחי". אז אמא לוקחת אותי ביד, ועשתה לה "שמוס" עם אלוקים, במילים שלה. ואחרי שהיא גמרה, היא פתחה את הדלת, ואז היא ראתה שלושה חבר'ה צעירים, אוקראינים, שתויים כמו לוט, שגרו באותו בית שהייתה גרה דונצה, החברה שלי. אז היא אמרה להם באוקראינית: "מה, שכנים, אתם באתם לקחת אותנו?", אז הם אמרו: "טוב, טוב, טוב, לא, לא, לא ניקח אתכם, לא ניקח אתכם". והשאירו אותנו, אמא הייתה בטוחה עד סוף ימיה, שזה היה ה"שמוס" שלה עם אלוקים, ואז אמא עוד אמרה: "טוב, בסדר, אז אתם משאירים אותנו, יבואו אחרים וייקחו". אז הם שמו לנו כזו סטמפיליה, את יודעת, ב[...] היו מזוזות, פה היו

סטמפיליות, הבית הזה מנוקה, זהו. ואז אני זוכרת, אז הלכנו לישון, ולא יכולתי להירדם, כי הייתה לי הרגשה מחורבנת.

ש: ישנת לבד, במיטה לבד?

ת: לא, לא, ישנו ביחד באותה מיטה. ואז אמרתי לאמא: "אני לא יכולה להירדם, תספרי לי משהו". אז היא התחילה לספר, היא אומרת: "את יודעת, מה, אני אספר לך על החיים שלי", התחילה מאז שהייתה ילדה, ואז היא גמרה: "1... הרגעים הכי מאושרים שלי היו, כשזודה רז'ה הייתה באה עם סוניה לביקור". היא מאוד אהבה אותה, את אחותה, ואנחנו לא ידענו, שבדיוק באותה אקציה, לקחו את סבתא שלי עם זודה רז'ה וסוניה, וגם הם הלכו ל-Belzec, למחרת בבוקר, מוקדם בבוקר אנחנו שומעים קולות בחוק, בחצר, ואמא מסתכלת, אנחנו שומעים: "הי, גם אותם לקחו", בפולנית, זה היו הבת זודה שלי ברוניה עם האח שלה, האמא שלהם עם שתי הדודות סלקה ואסתר גם כן נלקחו באותה אקציה, אני לא יודעת, איפה הם היו, אבל הם [...], הם באו, ראו את הסטמפיליה, אמרו, אז גם אותם לקחו. טוב, אז הם כבר נשארו אצלנו. עכשיו יש לי סיפור מכוער.

ש: את יכולה לתאר את הפגישה ביניכם, שפתאום ראו, שלא לקחו אתכם?

ת: זאת הייתה שמחה גדולה, ועוד לא סיפרתי על הפגישה עם אבא. אמא ביקשה מהשכן, שיצלצל לאבא ויגיד לו, שהיו אצלנו, אבל הכל בסדר. אבא שמע את זה, ולא הבין, מה קורה, מה זה, היו אצלנו. מה שמסתבר, לויטנר לקח משאית, ולקח יהודי אחד שעבד שם, באומגרטן, ונתן לו כתובות של אנשים, של משפחות, שיביא אותם ל-Polmin, שיעברו את האקציה, אז הייתה שם אישתו של באומגרטן והילדים שלו, והיינו שמה גם אנחנו. באומגרטן, במקום אותנו ועוד משפחה שאחר כך היינו ביחד במחנה עבודה, לקח את המאהבת שלו, ועוד איזושהי משפחה, ולכן אבא לא הבין, מה זאת אומרת, היו אצלנו, אבל הכל בסדר, לו אמרו, שאנחנו נמצאים ב-Polmin, בבתי זיקוק. טוב, אבא הגיע, זה היה בפעם הראשונה, שראיתי את אבא בוכה, הוא היה שבור לגמרי, זהו. אז ככה עברנו את האקציה הראשונה, ואחרי, אני לא זוכרת בדיוק מבחינת זמנים, אחרי כמה זמן עברנו למחנה עבודה, שזה היה בנוי ככה, לכל משפחה היה חדר, כלומר זה למעשה היה בית רגיל...

ש: לפני שהגעתם למחנה, אתם ידעתם, שאתם עוזבים את בית? מה עשיתם עם ה...? סגרתם? נעלתם?

ת: לא, הוצאנו את הכל, אז אמא באמת הלכה לכל מיני אנשים ונתנה לזה ולזה, בתקווה שנצא, אם נצא, אז נקבל את זה בחזרה, ולא קיבלנו שום דבר בחזרה, עכשיו, מה שאפשר היה, לקחנו. וחשבנו שזה ייכנס לאותו חדר, לקחנו.

ש: מה לקחת את? היית ילדה, מה לקחת?

ת: מה לקחת? אני חושבת, את הבובה שלי. עשיתי לי גינה בחצר, זרעתי שמה כל מיני חיטה ושעועית וכל מיני, ובאמת זה התחיל ככה לבצבץ. ונורא הצטערתי, שלא הרסתי את

הגינה, כי חשבתי, כן, והם יראו את הגינה שאני עשיתי, האוקראינים, הם לא הסתכלו על זה, אבל אני נורא כעסתי. אני חושבת, שלקחתי רק בובה, חה הכל.

ש: ידעת כבר לקרא? היית אומנם בגן...

ת: אני ידעתי לקרוא, אני ידעתי לקרוא מגיל ארבע, כי בת יחידה, אז מה עושים בערבים? טלוויזיה לא הייתה, אבא קרא ואמא קראה, ואני הסתובבתי והיה לי משעמם, אז נדנדתי להם, הייתי כל פעם מראה על אות, והייתי שואלת, מה זה ומה זה ומה זה, וככה למדתי לקרוא, באמת מגיל ארבע כבר ידעתי לקרוא.

ש: את לקחת לשם גם איזה ספר או משהו?

ת: אני חושבת, שלקחנו ספרים, תראי מה זה, אני לא זוכרת, אם לקחתי ספרים. אני זוכרת, שכשהסתתרנו, אני ידעתי את הספרים בעל פה, אני הייתי מדקלמת לי אותם בלב, אבל אני לא זוכרת, אם לקחנו ספרים, אני חושבת, שאולי כן, אולי, לא זוכרת.

ש: ואיך הגעתם למחנה?

ת: לקחנו עגלה, ומי שמר לנו, זה היה שרוליק הקטן, שכבר בינתיים גדל, כבר היה נער, אני זוכרת, שזה היה בעיר, זאת אומרת, זה לא היה מי יודע כמה רחוק. ובמחנה, זה מאוד חשוב, אנחנו היינו...

ש: את אומרת, כל משפחה קיבלה חדר.

ת: כן כל משפחה קיבלה חדר, הייתה איזושהי דירה של שני חדרים ומטבח, משפחת ארנסט, שהבן שלהם חי בחיפה, גרה במטבח, ואנחנו היינו בחדר אחד, והייתה עוד איזושהי משפחה בחדר השני.

ש: והשירותים איפה היו?

ת: שירותים משותפים באותו פרוזדור. עכשיו מצד השני של הפרוזדור גם כן היה, אני חושבת, שהיה כבר, מכיוון שהיו שירותים, אז היה רק חדר אחד ומטבח, ושם גם היו שתי משפחות. במטבח, איפה שגרה משפחת ארנסט, עשו כזה, כלומר בנו..., לא אנחנו, בנו איכשהו מובלעת כזאת, שהיה חלון, והיו משני צדי החלון היו שתי נישות פתוחות, כנראה שמה לאכסון של כל מיני דברים. ההורים שלנו לקחו ושמו שמה, עשו שם זלתות עם מדפים, כלומר, כאילו שזה לא זלת, זה קיר עם מדפים, ארון קטן ממדפים, בנוסף לזה, את כל הנישה סגרו עם ארון, ככה שזה היה המחבוא שלנו, אז היו לנו כמה שלבים, בימים טובים, שאף אחד לא דיבר על אקציה והכל היה בסדר, אז אנחנו הסתובבנו, שיחקנו בחצר, והיה בכיף.

ש: אנחנו, זאת אומרת הילדים.

ת: הילדים. אה, שכחתי להגיד, ברגע שהגענו למחנה, אז גם האנשים, האימהות הלכו לעבודה, והייתה איזושהי מתפרה, והיו מטבחים, אז אמא עבדה במתפרה, ואחר כך במטבח.

ש: ואבא במה עבד?

ת: אבא המשיך לעבוד ב-Polmin בהנהלת חשבונות. אמא עבדה באמת בהתחלה בבית זיקוק אחר, וזה מאוד חשוב לציין, כי אם זה היה נשאר ככה כל הזמן, אז לא היינו יכולים לברוח כולנו. בכל אופן, אז בימים הטובים, אנחנו היינו כולנו משחקים בחוק, והכל היה טוב ויפה. במה היינו משחקים? בכל מיני SS ויהודים חה, אותו אדון באומגרטן היה מפקד המחנה שלנו, ואני זוכרת, שהיו משחקים שאדון באומגרטן משתף פעולה עם גרמנים ו-SS חה, ויהודים...

ש: בני כמה הייתם, הילדים?

ת: תראי, אני כבר אז הייתי, חה היה ב-41, 42, אז הייתי בת שבע, שמונה.

ש: ושאר הילדים היו בערך בגילך?

ת: היו בגילי היו... אני זוכרת ילד אחד היה יותר קטן מאיתנו, הוא לא דיבר. הוא לא דיבר, מכיוון שהוא היה קטן, כשהיו ההפצצות, וכנראה שמשוהו קרה לו באחניים, ולכן הוא היה אילם, ילד יפיפה, והיו גם ילדים יותר גדולים. עכשיו, בימים לא כל כך טובים, אז אנחנו היינו... היו סוגרים אותנו מאחורי הארון, וכשהיה מאוד לא טוב, אז היינו נכנסים לכוכים, והיינו סוגרים את הדלתות וזהו.

ש: ההורים מראש כבר הכניסו אתכם, או שאתם ידעתם שאתם...?

ת: לא, לא, לא, ההורים היו מכניסים אותנו מראש, הרי היה צריך להזיז את הארון, לסגור את הארון.

ש: מה היו שמים לכם שם כשהיו...?

ת: אני יודעת, מה שהיו... כל מיני, זאת אומרת אני זוכרת, שלא היינו רעבים, אבל אני לא זוכרת בדיוק מה אכלנו.

ש: את תיארתי לי שהייתם בכוך, אז הייתם כמה ילדים ביחד?

ת: כן.

ש: ודיברת ביניכם או ידעתם...?

ת: בטח, אנחנו שיחקנו, כשהיינו מחוץ לדלתות האלה, אז אנחנו שיחקנו, אז היה לנו... מכיוון ששמה היו מדפים, אז הייתה חנות מכולת, והיה בית מרקחת, ו... מה זאת אומרת שמה הלכו משחקים מפה עד להודעה החדשה.

ש: היה מצב שהתחבאתם ובאו לחפש אתכם? שמעתם אותם המחפשים?

ת: לא, לא, לא, זה לא היה, זה באמת לא היה.

ש: היה מישהו אחראי עליכם שם? בין הילדים, היה איזה מישהו שתפס פיקוד ו...?

ת: לא, לא, לא, לא, הייתה באמת ילדה אחת יותר גדולה, אבל אני לא בטוחה... כלומר, אני חושבת שהיא לא לקחה פיקוד, אף אחד לא לקח פיקוד, אנחנו היינו די... אנחנו די ידענו שכשצריך לשבת בפנים, אז יושבים בפנים, אין חכמות.

ש: ההורים משהו הסבירו לכם, או שידעתם מראש איך להתנהג?

ת: אני חושבת שידענו מראש, אני חושבת שידענו, אני לא זוכרת באמת אף פעם שההורים סיפרו לנו: "תשמעו וככה חה", אף פעם לא הפחידו אותנו. אבל אני חושבת שאנחנו הבנו,

שעכשיו צריך להיות ב... עכשיו, בתקופה מסוימת, כשהיינו באמת במחנה הזה, עוד גרנו בחדר אחד לבד, אז אבא שלי לקח אותי, העביר אותי לאיזו משפחה פולנית שגרה בפולין, ואני הייתי נורא אומללה שמה.

ש: איזה שפה דיברתם בבית?

ת: פולנית.

ש: אז ידעת פולנית טוב?

ת: כן, ידעתי פולנית, ידעתי פולנית, ידעתי אוקראינית, זאת אומרת, זה לא הייתה לי בעיה, עכשיו אני לומדת יידיש.

ש: והמראה שלך היה מה שנקרא מראה טוב?

ת: המראה שלי היה טוב, המראה של אבא שלי היה מראה מצוין, המראה של אמא שלי לא היה טוב. אז הייתי אצל הפולנים האלה, והם היו זוג נחמד, בלי ילדים זה, היה להם כלב קטן, והייתי נורא אומללה, והוא... איך אבא הגיע אליו, הוא גם כן עבד ב-Polmin, אז כתבתי... שלחתי איתו מכתב לאבא...

ש: ידעת לכתוב כבר?

ת: כן. שאני מבקשת את מה שיש לאמא בחייה ומרשם לזה. והכוונה הייתה למנת הציאנקלי שלי, אני לא רציתי להיות שם. טוב, אז ככה קודם כל, שמה כולם צחקו על זה, שאני מבקשת מה שיש לאמא בחייה, ואז החליטו שלוקחים אותי הבייתה, למחנה, חזרתי למחנה, נורא שמחתי, ובאמת הייתי מלאת אופטימיות, אני חיברתי לי כל מיני מנגנות למין... לאיזה משפט הדיוטי שיהיה טוב, וממש הייתי...

ש: היית מציגה את זה? שרה את זה?

ת: הייתי שרה את זה.

ש: גם לפני ההורים, הגדולים?

ת: כן, כן, כן. לא הייתה לי בעיה עם ההורים, אני התביישתי בפני אנשים זרים, אבל לא בפני ההורים. במשך הזמן הגיעו יותר יהודים למחנה, ואז כל משפחה קיבלה חצי, ומישהו נורא רצה את המטבח, אז כמוכן זה היה גובל באסון, ואיכשהו באמת עם מלחמות גדולות, המטבח נשאר תחת חסותנו, חסותה של המשפחה שהייתה שם, שגם הבן שלהם היה איתנו בזה, ואז התחילו לעשות סלקציות בבוקר, כל בוקר היה מפקד, האפל, והיו עושים סלקציה.

ש: עם המשפחה, עם הילדים?

ת: זהו, שבלי הילדים, כלומר, כשהתחילו כבר עם הסלקציות, אז אותנו בבוקר היו מכניסים לזה, היו מכניסים...

ש: כל בוקר זה היה?

ת: כל בוקר, וההורים היו יורדים לבד, דווקא אני פעם התעקשתי, שאני נורא רוצה לרדת, אז הייתה לנו שכנה אחת, גברת יעקובוביץ', שקראנו לה הסערה, הייתה כזאת דרדרר, היא לקחה אותי כמו שלוקחים חתול בערך, ודחפה אותי לשמה ואמרה: "תשתקי, את לא

מזכרת", וזהו, אז התחילו באמת הזה, וכאשר הרוסים כבשו בחזרה את Krakow, הגרמנים חיסלו מחנה עבודה אחר, איפה שהיה דוד הרמן, ואישתו והבת שלו, דודה מרתה, חי'טה. ואז אבא הלך ללויטנר, לבקש ממנו שיוציא אותם, ולויטנר לבש את מדי ה-SS שאמרתיו היו לו, נסע ל-SS, וחזר ואמר: "אני לא בטוח, שאני יכול להציל אותנו, את אישתו ואת הבת, אני לא יכול", ואז אבא שאל: "זאת אומרת, שגם לבת שלי נשקפת סכנה?", אז הוא אמר: "כן", ואז, היה צריך לחשוב, על איך אנחנו בורחים, כן, שכחתי לציין, שבינתיים, אבא הצליח להעביר את אמא מעבודה במטבח בבית זיקוק אחד, ל-Polmin, ככה שהם עבדו ביחד, ואז אמא שלי נזכרה, שפעם, עכשיו אני לא זוכרת, אם זה היה בהתחלה של הנאצים, או בתקופת... לא, זה היה בתקופת הרוסים, בתקופת הרוסים אומנם אבא עבד, אבל המשכורות היו על הפנים, אז אמא ככה התחילה למכור כל מיני דברים, ואז בא אלינו זוג, שהוא היה חייט, וגר ב-Rychice, והם קנו זוג נעליים של אמא, אנחנו קיבלנו על זה שק של תפוחי אדמה, ושק של קמח, ואמא נזכרה באיש הזה, ולא בדיוק זכרנו את שמו, זאת אומרת, מה שהיא זכרה, שהוא גר..., שהוא היה חייט וגר ב-Rychice, ו-Rychice זה היה כבר קרוב מאוד ל-Polmin, לבית זיקוק, ואז אבא הלך ושאל על חייט שגר פה, אז אמרו: "מזור, נכון, מזור", ואז מזור בא לאבא, ואבא שאל אותנו, אם הוא מוכן לקחת אותנו, להחביא אותנו, והוא יקבל ככה וככה וככה, ומזור אמר: "כן", הוא היה בכלל פרא אדם המזור הזה...

ש: איך קראו לו?

ת: פרנטישק מזור. והוחלט שאישתו..., במחנה, בדירות פרטר גרו רופאים יהודים, אז אישתו באה כאילו לרופא, ואני שמה חיכיתי לה, והיא לקחה אותי, וזהו, והלכנו, הלכנו לכפר.

ש: לבד?

ת: לבד.

ש: איך הרגשת, הלכת לבד עם אישה זרה?

ת: הרגשתי נורא לא טוב, הרגשתי נורא לא טוב.

ש: ההורים שלך אמרו לך משהו לפני זה?

ת: כן, ההורים אמרו שאני צריכה ללכת לבד, והם ינסו לברוח מה..., כשהיו מובלים אותם לעבודה, תחת שמירה, שהם ינסו לברוח ויפגשו אותי.

ש: והסכמת מיד?

ת: אני חושבת שהסכמתי מיד.

ש: כי היה לך כבר ניסיון שהיית [...].

ת: היה לי ניסיון, אבל אני חושבת שאיך שהוא הרגשתי שהפעם זה רציני, וזהו, והלכתי איתה.

ש: מה שמה?

- ת: שממה היה אניאלה, שזה... אניו זה מלאך, אבל היא הייתה רחוקה מלהיות מלאך, וככה, ביום הראשון...
- ש: הלכתם ברגל?
- ת: כן, הלכנו ברגל, כמובן.
- ש: ומה לקחת איתך?
- ת: כלום, כלום. שום דבר.
- ש: עם הבגדים שהיו עליך, נגמר.
- ת: עם הבגדים שהיו עלי.
- ש: אז זוכרת מתי זה היה, קיץ, חורף?
- ת: זה היה בסוף הקיץ. לילה אחד... ביום הראשון, היא הכניסה אותי לתוך מיטה ושמה עלי את כל זה, את כל הכסותות וכרים, ותקעה לי ביד חבל, שהיה מחובר לעריסה, שבה הייתה הבת שלה אניאלה, שהייתה צרחנית נורא, ואמרה: "את תנדנדי אותה, תנענעי אותה", אז נענעתי אותה.
- ש: אז הבת והאמא היה להם את אותו שם, אניאלה?
- ת: לא, סליחה, קמילה, קמילה, קמילקה. אז נענעתי אותה, אז היא כנראה החליטה, שזה לא רעיון טוב, ואז היא העלתה אותי לעליית הגג, חה היה ככה על ה... הייתה להם פרה, והיה להם קש, והיה להם זה, על הקש, ותקעה לי ביד, לעומת זאת, זה כבר היה יותר טוב, ספר כזה שמן, "חיי כל הקדושים", היא אומרת: "תקראי את זה, זה חשוב, אם יתפסו אותך, שתדעי משהו", אז קראתי, חה... ומצאתי מהר מאוד, שזה מאוד משעמם, באמת, זה הכל היה אותו הדבר, ואחרי שלושה ימים, ההורים שלי באו בערב.
- ש: היית ילדה טובה בשלושה ימים האלה?
- ת: הייתי מעיזה, לא להיות ילדה טובה? לא, בכלל אני הייתי ילדה, בת יחידה, אני הייתי די כזו...
- ש: דווקא את צריכה להיות מפונקת.
- ת: לא, אבל הייתי ילדה גדולה... לא היו לי... אני לא הייתי בגיל המרידות חה, זאת אומרת לא, לא יודעת, כן, שכחתי להגיד לפני זה, מה קרה עם שני בני הדודים שלי שעוד נשאר, אז, עוד כשהיינו במחנה, לקחו את הבת דודה שלי, את ברונה, ואז, אני זוכרת שאמא לקחה איזוהי מפה, עבודת יד נורא יפה, והלכה לגברת באומגרטן, לבקש שהוא ינסה להוציא אותה, שהוא היה מנהל המחנה, והוא לא עשה כלום, ואת המפה לקחו, ושרוליק עבד במחנה אחר, לא רחוק משלנו, ואותו חיסלו אחרי שאנחנו ברחנו, ואז לקחו אותנו גם. טוב, ההורים הגיעו, ואז כולנו שכבנו שממה, עשו לנו כזה משהו על עליית הגג, כולנו היינו שם.
- ש: עליית הגג הייתה בבית, או ברפת?
- ת: זה בחוץ, זה ברפת, זה עליית הגג של הרפת, והיו שממה כאלה, את יודעת, קרש, ואחר כך מרווח ועוד קרש, אז זה כזה... אז זה כבר התחיל להיות קר.
- ש: ההורים הביאו איתם משהו, בגדי חורף?

- ת: לא, הם באמת באו, אז אני זוכרת, שהם באו יותר... כן אני נזכרת, אני באתי באמת, אני לבשתי יותר מבגד אחד, אבל בסך הכל זה מה שהיה עלי וזהו. יש לי זיכרון אחד, זאת אומרת, יש לי כמה זיכרונות של רית, זיכרון אחד של ריח משמה, זה כשקצרו את העשב לשחת, חזה התייבש חזה הריח מקסים, חיכרון שני, בכלל קש, והיינו בשנה שעברה בקנדה, ויש שמה שחזור של הכפרים הראשונים של האוקראינים שהגיעו לאטלנטה. אז אמרתי: "טוב, אנחנו הולכים לזה". והייתה שמה חלקה, את יודעת, עם קש, והיום כבר לא עושים את זה עם כאלה אלומות מסודרות ככה חזה, ואני נשכבתי על זה והריח שיגע אותי, ואני התפרצתי שם בבכי, זה היה בכי על זה שאין לי משפחה, ועל אמא ועל אבא ועל הכל. אז ריח באמת לפעמים באמת משגע אותי. טוב, כשהתחיל להיות קר, אז לקחו אותנו, הורידו אותנו למטה לבית.
- ש: לפני שהורידו אתכם, ההורים שלך מגיעים, את אומרת, שהם הגיעו עם הבגדים שלהם בשכבות, שמיכות או כסתות?
- ת: שמיכות לא, מה פתאום כסתות, מי ראה כסת.
- ש: כר?
- ת: את זה הם נתנו לנו.
- ש: אה, הם נתנו לנו?
- ת: כן.
- ש: ומבחינת אוכל שם בעליית הגג, הייתם חייבים להיות שם כל הזמן למעלה?
- ת: בהתחלה בערב היינו יורדים למטה.
- ש: לאכול או...
- ת: כן, אבל זה היה באמת רק בהתחלה. הכלבתי הזאת הייתה כלבתה נוראית, אני נזכרת על ידי קש, והיה לי פה באמת איזה זה. ופה נעשה לי פצע מוגלתי, חזה כבר באמת התפשט לי על כל הרגל, ואמא ביקשה: "תשמעי, תשיגי לי איזו משחה נגד מוגלה".
- ש: או קיי, ואוכל היא דאגה לכם להביא?
- ת: אוכל היא דאגה לנו בהתחלה בעירבון מוגבל. אני תכף אספר לך על האוכל, שהיא דאגה לנו.
- ש: והצרכים שהייתם שמה סגורים, אז מה...?
- ת: היה לנו דלי, שהם היו צריכים להוציא...
- ש: והיא הייתה מוציאה את זה?
- ת: הוא היה צריך, אבל גם הוא לא עשה את זה וגם היא לא עשתה את זה, והיינו גם במצוקה הזאת. טוב, הורידו אותנו למטה, ואז היה שמה כזה מחסן, אז הוא פשוט שם קיר, קיר שהשאיר איזה משהו ברוחב של מיטה, מיטה רחבה. ושם היינו צריכים להיות, והיה שם עוד איזה חתיכת מקום לדלי. ושם היינו צריכים להיות, והיה שם חושך, ולא הייתה עששית אפילו, ואז אחרי יומיים אבא אמר לו: "תשמע, אנחנו כבר לא יכולים, כי אנחנו

- נשתגע, נשתגע, יהיה יותר גרוע, כי אנחנו נסכן גם אותך". אז הוריד את המחיצה, ואז היינו במחסן. ואז בא הסיפור עם הילד עם הגאון סביז'יק.
- ש: מי זה היה סביז'יק?
- ת: סביז'יק זה היה הבן של המצילים שלי...
- ש: שהיה בן כמה אז?
- ת: הוא היה גדול ממני בשנה, אני חושבת...
- ש: אז היה להם סביז'יק, היו להם שני ילדים?
- ת: כן, סביז'יק וקמילקה. ירד השלג הראשון, וסביז'יק רצה להיכנס לקחת מחלה. פתח את הדלת, ראה את אמא, אבא ואותי. רץ הביתה, רץ למטבח ואומר: "ראיתי את המשפחה הקדושה אצלנו", זה היה בדיוק לפני קריסטמס.
- ש: הייתם במחסן.
- ת: נכון. אז אבא שלו לקח אותו והסביר לו, שאנחנו לא משפחה קדושה, גם אסור היה להגיד לו, שאנחנו יהודים, אמר, שאבא שלי הוא פטריות פולני, והגרמנים מחפשים אותו, ולכן אנחנו היינו צריכים להסתתר, ואם הוא אומר את זה למישהו, אז גם אנחנו ניהרג, גם הם ייהרגו, וגם פולין תתמוטט, זהו.

סוף צד א' בקלטת

- ת: הוא ידע, שאנחנו פולנים, מאז הוא התחבר איתנו, ואבא שלי לימד אותו חשבון, והוא היה, איך אבא שלי קרא לו? א [...] קופ, ואמא לימדה אותו...
- ש: מה זה? תתרגמי.
- ת: [...] קופ זה ראש זפת, מה שאנחנו קוראים ראש כרוב.
- ש: רגע, ואת למדת איתו ביחד?
- ת: אני למדתי עוד לפני זה. אני למדתי, אבא לימד אותי חשבון ואמא לימדה אותי פולנית.
- ש: את זה עשיתם במחסן או עוד לפני זה?
- ת: לא, במחסן, לא, כשהיינו במחנה לא.
- ש: רגע, אז אם אנחנו כבר מדברים, אז איך העסקתם את עצמכם? את אומרת, את למדת את זה.
- ת: אז ככה, אני למדתי, כלומר הם לימדו אותי, חוץ מזה באמת החיים שלי השתנו ברגע שהתיידדנו עם סביז'יק, כי הוא קיבל ספר רבימזון קרחו, והוא לא היה צריך אותו, אז הספר הזה עבר אלי, ואני קראתי אותו מקדימה לאחורה, מאחורה לקדימה, וגם באלכסון, חוץ מזה באמת ההורים היו מספרים לי המון, על המשפחות, על הבית, על Drohobycz, אפילו על תנועות פוליטיות, ובאמת, קיבלתי שמה המון, ועשיתי לי שח, שאני כואבת, שלא לקחתי אותו. מצאתי שמה איזושהי עטיפה כזאת של מחברת נוקשה, אז עשיתי לי לוח שח, וגזרתי את הדמויות, ואבא לימד אותי לשחק שח, וחוץ מזה הייתי מספרת לעצמי

את כל הספרים שהקריאו לי כשהייתי ילדה קטנה, אז גם את זה עשיתי, והייתי שרה לי בלב. והיינו פולים כינים, היו לכל אחד איזה ארבעים, חמישים, שישים במכה אחת. זה היה מדהים, מדהים.

ש: רגע, וחץ מהפלייט כינים, איך דאגתם להיגיינה שלכם, הייתה לכם אפשרות להתקלח?

ת: אנחנו היינו שמה שנה, התרחצנו פעמיים, לפני ראש השנה...

ש: שלכם, ראש השנה שלנו, זאת אומרת של היהודים?

ת: לא, ראש השנה שלהם, שלהם. ולפני הפסחא שלהם. אוכל...

ש: איפה התרחצתם?

ת: היא הייתה מביאה זלי מים, קערה.

ש: למחסן?

ת: כן.

ש: לא נכנסת אליה הביתה.

ת: לא. עכשיו אוכל, אז הוא באמת עשה שטות, ואבא ואמר לו: "תגידי לי, למה אתה קנית כל

כך הרבה לחם", הרי אנשים יוכלו לראות אותך, וזה היה זה. אבל הוא קנה מחסן של לחם,

והלחם היה קשה לגמדי, והכלבתה, היו ימים שלמים, שהיא לא הייתה מביאה לנו אוכל,

היה לחם והיה בצל.

ש: רגע, היה לחם ובצל שהיא הייתה מביאה, או שאתם הייתם צריכים...?

ת: לא, זה היה, זה היה במחסן, במחסן זה היה, גם היו תפוחי אדמה, אבל אי אפשר היה

לאכול אותם בלתי מבושלים, בצל ולחם היה אפשר לאכול, אז זה מה שאכלנו, ימים

שלמים. מתי התחלנו לקבל אוכל יותר טעים? לא באמת, לחג המולד קיבלנו אוכל טעים,

ולקראת הסוף, גר שמה איזשהו גרמני.

ש: בבית?

ת: כן. אז אנחנו כבר ירדנו מלמעלה למטה, למרתף, והתגורר שמה גרמני תקופה קצרה, והיה

איזשהו רומן ביניהם, ולקחו אותו לחית.

ש: רומן בין מי למי?

ת: בין הגרמני לבין הגברת. נו, והוא כתב מכתבים אליה, והיא לא הבינה, אני חושבת שהיא

בכלל לא ידעה לקרא גם פולנית.

ש: הוא כתב בגרמנית?

ת: בטח, אז היא הייתה צריכה את אמא, ואז אנחנו היינו מקבלים אוכל משגע, ואמא גם

הייתה אומרת לה, איך לכתוב ומה לכתוב, והיא הייתה כותבת לה בגרמנית, והיא הייתה

מעתיקה בכתב יד שלה, זהו.

ש: לכן ידעתם, כי מאיפה ידעתם עליו?

ת: כן, בדיוק, לא, בטח, ידענו ממנה...

ש: וזה העסיק אתכם גם, זה גם היה משהו שמעסיק...

ת: בטח, מה, רכילות זה תמיד דבר טוב, חוץ מזה הכרנו רכילות של כל העולם, הוא היה מביא לנו עיתון, זאת אומרת הוא היה קונה עיתון, היה קורא לבד, והיה מביא לנו עיתון, ואז, באמת מסביב לעיתון, והרוסים מתקדמים ככה, חה יהיה ככה, חה יהיה ככה, באמת גם דיברנו על קצת פוליטיקה, אני זוכרת עד היום, היה לי וויכוח אידיאולוגי עם ההורים שלי, אני טענתי, האמת, שאני נכספתי למה שנקרא פלסטינה, כשעוד היינו במחנה, דוד של ילד אחד היה בארץ ישראל, וחדר עם כל מיני סיפורים נוראים, שהערבים הורגים ופורעים... דברים נוראים, אני חשבתי לי, נו, מציאה קטנה מאוד, אין מה לנסוע לשם, שמה, כש... בזמן הוויכוח, נאמר, בינתיים שיניתי את דעתי, ואז אמרתי, שאני חושבת שאחרי המלחמה אנחנו צריכים לנסוע לפלסטינה, אין לנו מה לעשות כאן.

ש: בין מי למי היה הוויכוח?

ת: ביני לבין שני ההורים, בעיקר בין אמא, אבל גם אבא היה בדעה של אמא בערך. אנחנו נצטרך לנסוע לפלסטינה.

ש: הם חשבו שלא?

ת: אמא אמרה לי: "תראי, הנה יבואו הרוסים, הם יצילו אותנו, אז איך אני נוכל לעזוב אותם", ואבא שלי חשב... אני לא בטוחה שאבא שלי חשב כמוני בגלל פלסטינה, אם כי הוא היה בתנועה הציונית בתור נער, בתור איש צעיר, או בגלל זה שהוא שנא את הקומוניסטים, אבל הוא באמת ידע שאי אפשר, ואז קראתי פעם בעיתון, שהנה... או קיי אז פלסטינה, אבל פלסטינה זה למעשה אנגליה, ואנגליה זה גם לא טוב, ואז הייתה איזושהי ידיעה ב...

ש: למה זה לא טוב?

ת: מכיוון שלא יודעת, הייתה לי דעה נוראית על אנגליה, כנראה מתוך קריאת העיתונים, אני קראתי לה אנגליה זונה, ואז באמת היה בעיתון, שאמריקה תיקח תחת חסותה את פלסטינה, ואז... ופה יהיה בית לאומי ליהודים, ואז אמרתי: "הנה תראו, אפשר יהיה לנסוע", ואז אמרתי: "כן, אבל איך אנחנו נצא מרוסיה?", כי ידעתי שמרוסיה לא יוצאים. בכל אופן, אמא את הוויכוח הזה גמרה ככה שאנחנו נוכל... אנחנו נהיה משפחה אוהבת, אנחנו נמות ביחד, הכל טוב ויפה, לכל אחד יהיו דעות אחרות. אז מפה באמת ספגתי את הליברליזם, כנראה, ממנה. לקראת הסוף באמת, כשכבר הגרמנים התחילו לבוא ל... הצבא הגרמני הגיע לכפר, ל-Rychcice, אז אנחנו היינו צריכים לרדת עוד קומה, והיינו צריכים לרדת למרתף שהיה מלא בתפוחי אדמה, ואז אמא ואבא הלכו לסדר שמה קצת שאפשר יהיה לרדת, ואמא, כנראה עבדה יותר מידי, וזה על... ובאמת הרגישה פשוט לא טוב, ואבא שלי כל הזמן אמר: "תראי, אנחנו לא נזכה, אז מה אנחנו צריכים באמת לסבול בשביל לא לזכות, אז בוא נצא ונגמור", ואמא בציפורניים, ואני זוכרת את הוויכוח ביניהם, הוא אמר: "תראי, גם את כבר נשברת, הנה תסתכלי, את לא יכול לזוז, פה כואב לך, שם כואב לך, אז בואי נגמור", ואז אמא אמרה: "בסדר, אבל אני רוצה לחכות לתאריך של

- האקציה הזאת", שבה לקחו את האמא שלה, ואת האחות, טוב, אבא מאוד שמח, אני פחות, אני התחלתי לספור ימים...
- ש: עכשיו, אבא רצה לצאת לאן?
- ת: אבא רצה לצאת, ולא להתאבד, לא לדפוק אותנו עם שלוש גוויות, פשוט לצאת בלילה, ללכת ליער ולהתאבד. אני, לא מצא חן בעיני, אני התחלתי לספור ימים, אבל הספירה נגמרה לי...
- ש: ואת שמעת את זה, היית עדה לדבר.
- ת: תראי, שמה אי אפשר היה לדבר, שאני לא אשמע, אנחנו היינו אחד שנים שלוש, זהו. כי מאוד מאוד לא רציתי למות. פעם אחת באמת הייתה... באמת עוד פעם אחת שככה ידעתי שאני לא רוצה, היו מלחמות בין כנופיות, היו מה שנקרא בנדרופצה, שזה הייתה כנופיה אוקראינית, והם היו מתנפלים על הכפרים הפולניים, והיו שוחטים, והיו גונבים וגוזלים וכל מיני, אז היה כזה... את יודעת, גונג, פעמון כזה, שכשהם הגיעו לפאתי הכפר, אז היו מצלצלים בזה, ואז הפולנים יכלו לעשות מה שהם רצו, או לברוח, או לקחת נשק או what ever, מה שאנחנו אז עשינו, זה עוד היה לפני שהיינו למטה במרתף, ירדנו למטה.
- ש: אבל אתם כאילו הייתם במשפחה אוקראינית?
- ת: לא, פולנית, פולנית. אז אנחנו ירדנו למרתף, זה עוד היה לפני שהוא היה מסודר, לפני שגרנו שם, התיישבנו על שק תפוחי אדמה...
- ש: כל המשפחה, גם המשפחה שלהם?
- ת: לא, לא, רק אנחנו. אני לא יודעת מה הם עשו. ואז באמת אמא הוציאה ממה שיש לה בחייה, נתנו לכל אחד מנה, היו לה גם סכיני גילוח, ופה באמת אמרו לי, זה פעם יחידה שקיבלתי הוראות, לחתוך פה, זה אבקה, לשים קצת על הזה, ואת השאר לבלוע, ישבתי ככה, וקרקר לי בבטן, ולא נתפס לי, לא נתפס לי, לא יכול להיות, שאני אצטרך להתאבד, לא יכול להיות, ובאמת לא היה, זהו, אז זה באמת היה כזה די מוחשי.
- ש: כשישבתם שם במחסן, שמעתם משהו מלמעלה, היה איזה רעש?
- ת: לא, לא, לא, אני לא יודעת, אני חושבת שזה היה בכלל כזה פאלש, את יודעת, שזה לא היה אמיתי, בכל אופן... זהו, אחר כך...
- ש: עכשיו, רגע, לפני שאנחנו ממשיכים, התקופה עד עכשיו שסיפרת, כל התקופה הזאת שהייתם בעליית הגג, במחסן, ואחר כך במרתף, היה פעמים שיצאתם, להתאוורר, לראות אור שמש?
- ת: לא, לא, לא. אף פעם, אף פעם.
- ש: בלילות?
- ת: לא.
- ש: וכשהייתם משחקת עם סביז'יק הזה?
- ת: הוא היה בא לבקר אותי.
- ש: מה הייתם משחקים?

- ת: אני יודעת, לא היינו משחקים, היינו מדברים, הוא היה מספר לי על בית הספר, והיינו...
 ואני הייתי מספרת לו מה שקראתי בספר שלו, שהוא נתן לי, לא משהו...
- ש: ואת, שאת ישבת בבית כל הזמן לבד, עם שני ההורים שלך, לא היית צמאה לשמוע מה קורה בחוץ, עם ילדים, מה הם עושים, מה עושים בבית ספר, כי את לא היית בבית ספר באותה תקופה.
- ת: אני לא הייתי בבית ספר, אני לא הייתי בבית ספר, כי בדיוק...
- ש: אז זה עניין, ככה ניסית...?
- ת: זה עניין אותי, אני חושבת שזה עניין אותי, אבל זה לא היה משהו מאוד... את יודע, כזה מגרה, כי הוא היה די בוק, פשוט היה בוק, הילד הזה.
- ש: אבא, את אומרת לימד אותו מתמטיקה, חשבון, ו...
 ת: חשבון, חשבון פשוט.
- ש: חשבון, ועוד משהו, עוד... את היית עוזרת לו לפעמים בשעורי בית?
- ת: אני הייתי עוזרת לו בשעורי בית, אני הייתי עוזרת לו, איך לוקחים חמש שבעיות, ואני יודעת, ועוד שתים, ואיך אחר כך סופרים את זה, לא היה משהו באמת מרנין, שזה יכול להיות איזה תחליף למשהו.
- ש: עכשיו דבר נוסף, אמרת, שהתקלחתם פעמיים סך הכל כל התקופה שהתחבאתם, והבגדים החלפתם [...]?
 ת: מה פתאום, גם לא היה מה להחליף, אז הכל בסדר, אז היינו יושבים ב[...].
- ש: היה פעם, שמישהו היה חולה מביניכם?
 ת: אני חושבת, שאני פעם קלקלתי קיבה, אבל זה היה הכל.
 ש: וה[...].
- ת: זה eventually כן, היא לא קנתה לי משחה, אבל היא הביאה איזשהו צמח, שמתי את זה זה עזר.
 ש: זה עזר?
- ת: כן, זה עזר, זה עזר. לא, ממש לא, תראי, את יודעת מה, זה לא פעם ראשונה שנתקלים בזה, אנשים חולניים וזה בסך הכל שום לא קרה להם. אמרתי לך, אבא שלי היה נוסע לקריניצה, כי שמה אני יודעת, היו מים הרבה יותר טובים, וזה היה לכל מיני תחלואים שלו, הוא היה בריא מאוד בזמן הגרמנים.
- ש: מה היו התחלואים שלו, של נשימה?
 ת: אני חושבת שככה, היה לו משהו עם הלב, היה לו כולסטרול גבוה, והיו לו אבנים בכליות, שום דבר, הכל היה בסדר, טוב, לא חשוב, שאחר כך הוא מת מאי ספיקת לב, אבל זה כבר היה בארץ, אבל זה באמת לא... כן, מה שלא אמרתי, חשוב מאוד, זה שאחרי שהורי ברחו מהשורה שהלכה, מ-Polmin למחנה...
 ש: את לא סיפרת, איך הם ברחו בכלל.

- ת: פשוט הם הלכו מ-Polmin בסוף העבודה הביתה מהמחנה, ואז במקום מסוים, שנקבע יחד עם מזור, הם פשוט ברחו מהשורה והסתתרו.
- ש: איפה.
- ת: הסתתרו שם בחורשה, זה היה מחוץ לעיד, הסתתרו בחורשה, ואז מצאו את מזור. איזה יום אחרי שאנחנו ברחנו, סיפרו לנו אנשים שנשארו עדיין במחנה, וגם ניצלו, היהודים, המנהל היהודי, המנהל היהודי...
- ש: איך קראו לו שוב?
- ת: באומגרטרן, הלך ללויטנר ואמר לו, שאנחנו ברחנו, צריך להודיע ל-SS. הוא אומר: "שלא תעז, שלא תעז, ואם הם לא יצליחו ויצטרכו לחזור, למה שה-SS ידע?".
- ש: זה היה המפקד הגרמני.
- ת: זה היה המנהל בית הזיקוק הגרמני. אני זוכרת באמת, כשדיברנו, ודיברנו, ההורים דיברו, אני הקשבתי, אז באמת לאבא היה המון המון רגש חם ודיבר המון על המנהל הפולני שלו, על בורוביץ ועל לויטנר, ואמר: "תשמעי"...
- ש: רגע, שוב תגידי את השמות?
- ת: בורוביץ.
- ש: המנהל הפולני.
- ת: הפולני שאמר ללויטנר, שייקח את אבא לעבודה.
- ש: והמנהל הגרמני, איך קראו לו שוב?
- ת: לויטנר. ואמר: "תשמעי, אם יעמידו את לויטנר לדין, אני מוכרח ללכת להעיד", הוא אומר, הייתה הפסקת צוהריים, והייתה שם קנטינה, שאפשר היה שם לקנות כל מיני דברים, והגרמנים הם דייקנים והפולנים לא, אז כשההפסקה הייתה נגמרת, הם לא היו מתפזרים מיד, אלא היו עדיין עומדים בתור. לויטנר היה עובר, ואיפה שהיה רואה..., הוא היה ככה עובר, והיה נותן סתירות לחי, צ'יק צ'ק, צ'יק צ'ק, כשהיה מגיע ליהודי שעמד שמה, היה מסתובב. פעם אמר: "הם ממלא מקבלים מספיק מכות, אני לא צריך להכות".
- ש: רגע, הגיע מצב שאבא באמת היה צריך לעזור לו בעדות?
- ת: לא, אני בדיוק חותרת לזה, כשיצאנו...
- ש: יצאתם מאיפה?
- ת: מהמסתור, וכבר קצת התארגנו, אז אבא הלך לחפש את בורוביץ, ובורוביץ מת בהפצצה. הייתה הפצצה אחת רצינית ומת, קיבל התקף לב ומת. ואז הוא שאל את האנשים, שאיתם הוא עבד, אחד פולני, אחד אוקראיני, "מה עם לויטנר?", "התאבד". לכן אבא לא היה צריך להגיע לתת עדות.
- ש: ועם הבאומגרטרן...
- ת: באומגרטרן, הגברת באומגרטרן..., אותו תפסו עם המאהבת, העמידו אותו לדין, והגברת באומגרטרן ברוב חוצפתה באה לאמא שלי, ובקשה שאמא תעיד, ואמא לא העידה לטובתו. הם קיבלו כמה שנים טובות ברוסיה. אז זה באמת שלב, כשמדברים ככה, יש גרמני ויש

- יהודי, וזה פשוט שני בני אדם, אחד בן אדם ואחד זיפט. טוב, אנחנו כבר כמעט גומרים. לקראת הסוף, אז מזור רצה להעביר אותנו עוד פעם דירה, אבל כבר לא עברנו, אני חושבת, אני לא זוכרת, שהיינו שמה, הוא חפר בחצר איזה משהו כזה, שנוכל להיכנס שמה, ויכסו את זה, אם במידה והמצב יורע עוד. אבל איכשהו לזה לא הגענו, ובאמת שוחררנו.
- ש: לפני הסיפור על השחרור, את אמרת, שחשבתם... כשלאבא כבר לא היה לו כוח להישאר במחסן ורציתם לברוח. זאת אומרת...
- ת: הוא רצה לצאת ולהתאבד. ומתי היה השחרור? ביום האקציה.
- ש: שזה היה מתי?
- ת: זה היה, אם אני זוכרת נכון, כבר די התבלבלו לי הזוה, זה היה בספטמבר, בשישי לספטמבר משהו כזה...
- ש: של איזה שנה?
- ת: האקציה או השחרור?
- ש: השחרור.
- ת: זה לא יכול להיות בשישי בספטמבר, אני מדבר שטויות, אני התחלתי ללמוד בראשון בספטמבר, זה היה באוגוסט, זה היה משהו בתחילת אוגוסט, אולי בשישי לאוגוסט.
- ש: של איזה שנה.
- ת: 44.
- ש: עכשיו את מספרת סיפור של פחד, של להתחבא, שכבר אבא שלך נשבר לו ורצה כבר לרוץ אל מותו עם כל המשפחה, מצב קשה, אבל את מספרת את זה עם הרבה, לפעמים צחוק וממבט לאחור, שמה אתם צחקתם? היה להם איזה שהם רגעים של...?
- ת: כן, כן, ולכן אני חושבת, שאני באמת הייתי עטופה, אני הייתי עטופה בחום, אמא שלי הייתה אופטימית.
- ש: אבל היא בכל אופן הסכימה ללכת עם אבא.
- ת: את יודעת, יש תמיד איזושהי נקודת שבירה, אבל אמא שלי הייתה אופטימית, ואני חושבת, שזה מה שאני קיבלתי.
- ש: אז על מה צחקתם שם, אם היו מקרים כאלה.
- ת: תראי, היו כל מיני, זה נורא מעניין, אני לא יודעת, אם סיפרתי לך, אני התחלתי... כשאמא שלי נפטרה, אני התחלתי לשרבט משהו, ואז פתאום ככה צץ לי, שהיינו פעם באיזשהו מסתור, היינו אנחנו, כלומר אמא ואני עם הבת דודה בורניה, עם גברת ארנסט והבן שלה, זה בעלי המטבח...
- ש: זאת אומרת, במחנה.
- ת: כן, אבל זה היה מחוץ למחנה, זה היה באיזשהו מרתף, ושם אנחנו היינו במקום אחד, ושמה ניקו משהו, ומישהו שמה צעק, שלווה ערדליים מאותה רגל, ואנחנו כמעט התפרצנו בצחוק מזה, זה נשמע לנו מצחיק אז. ואני לא זוכרת, ואני צלצלתי באמת לבחור הזה בחיפה, והוא זוכר עוד פחות ממני, הוא בכלל לא זכר כלום. אבל אנחנו צחקנו, אנחנו

צחקנו, אנחנו דיברנו, אנחנו... לא יודעת, כל מיני, כל מיני. תראי, ויכול להיות באמת, שהרבה... אני לא זוכרת באמת, אם אני יצאתי כזאת חייכנית עם פרספקטיבה צוחקת, יכול להיות שלא, יכול להיות, שזה באמת נעשה לאט, לאט, שהדברים התרפאו, ובאמת אפשר לראות את זה מכל מיני כיוונים. לא סיפרתי דבר אחד. אחד העיסוקים שלי היה, מה יהיה, כשתיגמר המלחמה, ויתפסו את היטלר, אז תכננתי לו גם מה מוות. יבנו כלוב גדול, לא גדול מדי, יכניסו אותו בכלוב, וישימו את הכלוב על משאית, והמשאית הזאת תיסע מעיר לעיר, ואנשים ייגשו, בגלל זה הכלוב לא צריך להיות גדול מדי, יפצעו אותו בסכין, וישימו לו מלח בפצע, זה היה המוות של היטלר. תראי, כשאני חושבת על זה היום, זה לא מצחיק? זה מצחיק, אני לא יכולה לבכות על זה, שחשבתי, אני אז לא צחקתי, זה היה אז רציני, אבל היום זה מצחיק.

ש: והיום של השחרור, את זוכרת אותו?

ת: בטח, זה היה יום קייץ, התבואה כבר הייתה כזאת, הרי פעם התבואה... עכשיו ישנה תבואה כזאת, שהכל ילך לגרעינים ולא לקש...

ש: אולי את היית גם...

ת: לא, לא, לא, באמת יש עכשיו תבואה ננסית, והתבואה הייתה כזאת גדולה, ואנחנו יצאנו, ומזור הלך איתנו. והתחלנו ללכת, והשמש זרחה, וזה היה נהדר וזה היה נפלא. אלא מה? מהר מאוד התחילו לכאוב לי הרגליים, כי הם התנפחו לי, כי שנה לא החתי אותם, לא רק לי, גם להורי. אחר כך כבר יצאנו מהכפר, ואז מזור חזר ואנחנו המשכנו ללכת יחד עם הצבא.

ש: שמעתם יריות לפני זה?

ת: לא, יריות שמענו בלילה, אחר כך כשיצאנו, אז באמת מהצד השני של העיר עוד ירו קצת. לא, היה הכל פסטורלי מאוד. ואנחנו הלכנו, אבא הלך לפנינו, ואני הלכתי עם אמא קצת יותר רחוק, ופה קיבלנו מקלחת אחת. ואז אבא ככה צועק ואומר: "אוי, אתם יודעים, הקצין זה הוא יהודי". פתאום לראות קצין יהודי, אז הוא אומר לו: "שקט", "למה שקט?", "כן, אתה יודע, אם אני יודע, אם אני אפול בשבי, אז אני לא רוצה, שידעו, שאני יהודי", זה די בלה, בלה.

ש: רגע, ביום של השחרור, איך שהייתם, ככה שיצאתם, התרחצתם...?

ת: מי היה לו זמן להתרחץ, יצאנו. אנחנו יצאנו, כי אבא אמר: "אם יהיה...". כי אנחנו הרי היינו מאוד גנרלים, וראינו, שהיו מקומות, איפה שבאמת הרוסים נכנסו, יצאו, נכנסו, יצאו, ככה, "אם זה יקרה, אנחנו לא יכולים להישאר יותר פה, אנחנו יוצאים יחד עם הרוסים". היום, אני חושבת בדיעבד, הרוסים היו לוקחים אותנו, אבל לא חשוב. זאת הייתה המחשבה, אנחנו יוצאים ולכן אנחנו נצמדים לצבא, איפה שהצבא הולך, שמה אנחנו. אז אנחנו הלכנו, עד שהגענו העירה...

ש: העירה איפה זה?

ת: ל-Drohobycz. ושם גרה משפחה, אני לא זוכרת למה, הם היו אוקראינים, ואני לא יודעת, איך הייתה ההכרות עם ההורים, בכל אופן לשמה נכנסנו, והם קיבלו אותנו נורא יפה וזה, ונתנו לנו את המיטות שלהם, והם הלכו לישון במקום אחר...

ש: ואתם עם הכינים והבגדים...

ת: לא, אני חושבת, שאצלם כבר התרחצנו. הכינים עוד היו לי אחר כך, זה היה סיפור, ואנחנו היינו שמה, והיה שמה צבא רוסי, כלומר היו רוסיים. והם ישבו וניגנו ופה ושם, את יודעת, כמו הרוסיים, זה לא באגדה, זה ככה על אמת. ואמא נזכרה, שלמעשה, באמת אז רק הסתבר, שיצאנו רק שלושתנו, אין, אין, אין, חוץ מאיתנו אין כלום, אז היא התחילה לבכות. ואז קצין אחד התיישב על ידה ושאל: "למה", אז היא סיפרה לו, אז הוא הוציא תמונות של המשפחה שלו, גם הם נרצחו על ידי הגרמנים, "אבל אנחנו ננקום". את יודעת, והדבר הזה, "אנחנו ננקום", מהדהד לי ואני זוכרת, אני הייתי ב-Berlin, דווקא המזרחית, איזה חודש לפני שנפלה החומה, ואני זוכרת, כשנפלה החומה, אני הצטערתי צער עמוק, כי אני ראיתי בזה גם נקמה, כלומר, בסך הכל הם בנו את עצמם, אבל בזה ראיתי נקמה. ולכל השדים והרוחות, גם את הנקמה הקטנה הזאת לקחו. קראתי עכשיו את [...] האחרון של קניוק, והוא באמת כותב על ההרגשות שלו לגבי החומה, חה בדיוק אותו הדבר, ממש שמחתי. זהו, אז התחלתי ללמוד, לאט לאט באמת הסתבר, שאנחנו יכולים לחזור לבית, ואנחנו...

ש: קיבלתם את הבית שלכם?

ת: לא, אנחנו גרנו... בבית הזה גרו האחיות של אבא, רק שהם לא היו, אז אנחנו נכנסנו, נכנסנו, אחר כך הכניסו לנו רוסיים לשמה, כי זה היה צבא, והחברים הביאו לנו, אני יודעת, מיטה ושולחן ופה ושם, החברים הגויים, והלכתי לבית הספר, ואני איזה חצי שנה צלעתי, ולא יכולתי לדבר בקול רם, והייתה לי בעיה בבית הספר, אני הייתי כל הזמן לוחשת. טוב, לאט, לאט זה הסתדר.

ש: כשהגעת, היו עוד יהודים, ילדים יהודים בכיתה?

ת: כן.

ש: שאלו, מה עבר עליכם?

ת: בכיתה אני לא זוכרת שהיו לי שם יהודים, אני לא זוכרת, אם היו באמת בכיתה פה יהודים, אני חושבת, שאני הייתי היחידה, היו פולנים.

ש: ושאלו אותך, מה עבר עליך, או את סיפרת?

ת: לא, לא.

ש: רצית לספר?

ת: לא, לפולנים לא רציתי לספר.

ש: המורים התחשבו בך באיזושהי צורה?

ת: כן, למשל אחד הדברים, הרי מצאו אצלי כינים, אז המורה הייתה תמיד מקריאה, למי יש כינים, אותי היא לא הקריאה, אבל היא אמרה: "תשמעי, כדי לעשות את זה, וכדי לעשות את זה וכדי לעשות את זה". התחשבו, ממש התחשבו.

ש: מבחינה של לימודים?

ת: לא הייתה לי בעיה, לא הייתה לי בעיה.

ש: לאיזו כיתה נכנסת?

ת: נכנסתי לכיתה ג'.

ש: מיד, לא א', ולא ב'?

ת: כן, לג', זהו, ואחר כך עברנו למערב.

ש: לאן?

ת: לעיר, שנקראת Walbrzych.

ש: באיזה מקום?

ת: זה בשלזיה, שזה היה שייך לגרמנים קודם, ואבא התחיל לעבוד שמה, וזהו, ושמה כבר היו באמת חיים שונים לגמרי, נכנסתי לתנועת נוער יהודית, ל"שומר הצעיר", הלכתי, גם פה יש לי סיפור מצחיק, שקשור ולא קשור. לי הרי היה ברור, שאני מוכרחה לנסוע לפלסטינה, ופעם הלכתי עם אבא, והסתכלנו ככה על מודעות בבית הקהילה, היה כתוב, שנפתח "חדר" ואפשר ללמוד שמה עברית, גם לבנים וגם לבנות. אמרתי לו: "אבא, מחר אני הולכת 'לחדר'", ואבא שלי היה כנראה יהודי מאוד חכם, אמר: "בסדר", לא התווכח, שום דבר. יום שני בבוקר התלבשנו, זה היה יותר רחוק מבית ספר, הלכתי איתו, הוא הביא אותי ל"חדר", ואמר, שאחרי העבודה הוא יבוא לקחת אותי. טוב, הייתה שם איזו ערמת ילדים, היה איזשהו רב, בפניה ישב עוד איזשהו רב, וכל פעם היו קוראים לאיזשהו ילד לשמה. אז קראו לי ואמרו לי, א', א', ב', ב', ג', ג', ד', ד', אמרתי, הם אמרו לי: "תלכי לשחק", שיחקנו, ואני יודעת, משהו באמת למדנו, איזה שיר, "אב הרחמן", משהו ו"מודה אני"...

ש: תפילה.

ת: למחרת באתי בגאווה גדולה, קרא לי הרב'ה הזה, כבר לא אמר לי, מה זה, הראה לי, וחשב, שאני יודעת מה זה, אבל אני לא זכרתי, ואת השני לא זכרתי, אז הוא לקח סרגל ונתן לי מכות. אז אני חיכיתי, עד שאבא יבוא לקחת אותי, וכשבא לקחת אותי, אמרתי: "מחר אני הולכת לבית הספר". אבל אחר כך בכל זאת הלכתי לבית ספר עברי, לבית ספר 'תרבות', בית ספר עממי וגמרתי אותו, ורק אחר כך עברתי לבית ספר פולני.

ש: ומתי עליתם לארץ?

ת: אנחנו עלינו ב-50. כלומר, אי אפשר היה לפני זה, כי לא הייתה... בסוף 49 הפולנים החליטו, שהם נותנים ליהודים לצאת, מי שרוצה, וסגרו את כל הפעילות הציונית, כלומר את תנועות הנוער, את המפלגות, את בתי הספר העבריים, וזהו.

ש: אז מה השפיע על ההורים שלך, על אמא שלך, שבכל אופן הרוסים יכולים לחכות, אבל אתם...

- ת: להגיד לך את האמת, נורא מעניין, השאלה שלך, אני אף פעם לא שאלתי את אמא, אני אף פעם לא שאלתי את אמא, זה היה ברור, שאנחנו נוסעים לארץ.
- ש: כבר לא היו פקפוקים.
- ת: כבר לא היו פקפוקים. אבל לא שאלתי אותה, "תגידי למה, למה".
- ש: את אומרת, שהיו לכם וויכוחים סוערים במחבוא.
- ת: תראי, את יודעת מה, יכול להיות, שהויכוח הזה היה אולי סתם לשם וויכוח, אני לא יודעת, אבל אני לקחתי את זה נורא ברצינות. אולי היא עשתה מזה משחק, אין לי מושג ולא שאלתי אותה.
- ש: או קיי, הגעתם לארץ ב-1950.
- ת: הגענו לארץ, אז היינו ב"שער העלייה", וזה, אני מוכרחה להגיד, באמת, בדיעבד כשאני מסתכלת על זה, אני יודעת, שלא הייתה ברירה, ולא היה פה ולא היה שם, אבל לקחת את היהודים שבאו, ושוב, אני באתי משואה לוקסוס, אבל אלה שבאו ממחנות, ועם גדרות תיל, ולהושיב אותם מאחורי גדרות תיל, זה היה מאוד טראומטי. ואני זוכרת, שפעם אני הייתי עדה עם אמא למשהו נוראי, אמרו לנו, כנראה שאמרו לנו, שכן, אנחנו בשער העלייה, מפה נלך לבית עולים, ומי שלא יעזוב, יוכל להגיע לשיכון. ושיכון זה היה, את יודעת... ואז פעם הלכתי ככה עם אמא לטייל בשער העלייה, ברחוב הראשי, ואנחנו שומעות צעקות אימים מהשער, אז התקרבנו לשער, הסתבר, היו שתי נשים, אמא ובת, שיצאו את שער העלייה, אי אפשר היה לצאת ולקחת... את יודעת, דרך בורמה, דרך גדר, בבוקר, וחזרו מאוחר, ופחדו לחזור דרך בורמה, כי לא זכרו. רצו להיכנס דרך השער, ולא נתנו להן להיכנס, והן חשבו, שהן מפסידות את השיכון, והן צרחו שם, תשמעי, זה היה נורא, זה היה קורע לב, לא יודעת, איך זה נגמר. ואחרי שער עלייה עברנו לבית עולים, עין שמר, ושמה גם כן היה לנו... כבר נתנו לנו חצי חדר, שמה היינו... זה היה מחנה צבאי ישן, אז היו כאלה אולמות גדולים, ובאולם כזה אחד גרנו, אחד, שתיים, שלוש... נדמה לי, שש משפחות. ואחר כך עברנו למעברה ו...
 ש: ואיפה ההורים שלך גרו כבר את התקופה הארוכה שלהם?
 ת: זהו, ואחר כך אבא קיבל עבודה, מצא עבודה בשיכון עובדים, והיו להם איזה שהם בתים כאלה ישנים וזה, קיבל דירה בחולון, זהו.
 ש: ועבד במה?
 ת: הוא עבד בתור מנהל חשבונות בשיכון עובדים.
 ש: ואמא?
 ת: אמא לא עבדה.
 ש: ואת, מה עם הלימודים שלך, המשך?
 ת: אני המשכתי בתיכון, ולעשות בגרות, זה היה קריעת ים סוף.
 ש: יפה שעשית.
 ת: עשיתי, ואז הלכתי לצבא וזהו.

- ש: ואחרי הצבא?
- ת: אחרי הצבא הלכתי ללמוד באוניברסיטה.
- ש: מה למדת?
- ת: ביולוגיה.
- ש: והתחתנת?
- ת: התחתנתי, כשכבר גמרתי את הלימודים, התחלתי לעבוד בבאר שבע, במה שנקרא מכון חקר הנגב, והבעל שלי הגיע גם לעבוד לשם.
- ש: מה שם בעלך?
- ת: טוני בזרנו.
- ש: ונולדו לכם שני ילדים?
- ת: נולדו לנו שתי בנות, מיכל ומירב.
- ש: מה עושה מיכל?
- ת: מיכל גמרה ביולוגיה, והתחתנה ונסעה לסיין לארבע שנים, כי בעלה עבד בשגרירות. עכשיו היא תודה לקל בארץ, והיא מצאה איוושהי עבודה בהדסה, וזה גם כן יהיה לתקופה קצרה, כי הם שוב יעזבו לאיוושהי ארץ, אני רק מקווה, שזה לא יהיה רחוק מדי.
- ש: יש לה ילדים?
- ת: יש לה שניים, יש לה רועי ונועה.
- ש: ומירב מה עושה?
- ת: מירב עדיין מחפשת את עצמה. היא למדה... היא התקבלה למשפטים, אבל היא עזבה את המשפטים, אחר כך היא למדה משחק, ואחר כך היא למדה יוגה, ואחר כך זה, היא מחפשת את עצמה.
- ש: מה את עושה עכשיו?
- ת: אני אגיד לך, אני עכשיו עושה די כסף, אני עוד נשארתי קצת לעבוד, כל מיני, יש לי עוד תלמידים, אני באיוושהו תפקיד אדמיניסטרטיבי, אבל זה ככה בלי מחויבות. ואם אני צריכה לנסוע, אז אני נוסעת, ואני התחלתי לשמוע כל מיני קורסים במדעי הרוח, דבר שאף פעם לא היה לי זמן לזה, ושנה שעברה למדתי יידיש, ונורא נהנית, ואין לי המשך, אז עכשיו אני מנסה לסדר משהו, שיהיה המשך לזה, ושנה שעברה...
- ש: יידיש לא ידעת מהבית?
- ת: תראי, אני לא יכול להגיד, שלא ידעתי ככה, קודם כל ההורים דיברו יידיש ביניהם, שלא רצו שאני אבין, אז אני כבר קצת הבנתי. אחר כך במעברה היו רומנים, שאיתם השפה המשותפת הייתה יידיש, כלומר ההורים דיברו איתם יידיש, ואני שמעתי, אז אני מבינה, אבל אני לא יכולה לדבר, ואני לא יודעת קרוא וכתוב, אז באמת מאוד שמחתי.
- ש: ואת הסיפור שלך מה שעברת, סיפרת לילדים שלך?
- ת: לא, מה שקרה, סיפרתי לך, שהתחלתי לכתוב, מה שקרה, אמא שלי הייתה תמיד מספרת, אמא שלי הייתה מספרת מפה להודעה חדשה, וכשהיא נפטרה, אז הם אמרו לי: "תשמעי,

סבתא סיפרה, אבל היא לא סיפרה את זה לפי סדר כרונולוגי, תעשי סדר בזה". ואז באמת עוד ב"שבעה" התיישבתי והתחלתי לכתוב ונתקעתי באיזשהו מקום, ואין לי חשק לחזור לשם.

ש: אז זה שבאת לספר עכשיו, זה בגלל זה, או שיש לך סיבה אחרת?
 ת: לא, אני אגיד לך דוגרי, איך זה נוצר. ישבנו בערב עם זוג חברים, זוג חברים שאני מכירה אותם מ-1960, מאז שהגעתי לבאר שבע, אבל אף פעם לא יצא ככה לדבר, ואז באמת אני לא זוכרת איך, יצא לי לספר את הסיפור עם לויטנר. הבן שלהם עובד ביד ושם, אז הם אמרו: "תשמעי, זה סיפור נורא מעניין, את מסרת עדות?", אמרתי: "לא, מה יש לי למסור עדות?", "כדאי לך". ובאמת הם סיפרו לבן ואז הבן סיפר שמה למישהי, והמישהי התקשרה וזהו.

ש: לאות תודה ללויטנר, סך הכל.
 ת: כנראה כן, את יודעת, באמת אני חושבת, לעתאזל, אנחנו חבים לו המון, את החיים אנחנו חייבים ככה, לשני פולנים, אחד בלי כסף, השני עם כסף וללויטנר.

ש: היית רוצה להגיד משהו לילדים שלך לקראת הסוף?
 ת: לא, מה אני אגיד לך? אני מקווה... אולי לנכדים, אני מקווה, שנדע לכלכל את דרכנו בארץ ככה, שמדינת ישראל לא תהיה אפיזודה כמו מלכות ישראל, ושהיה להם בית שיהיה להם מולדת, ושלא יתפתו לרדת מהמולדת. כי זה נכון, יכול להיות כיף, אני נוסעת לאירופה, אני נורא נהנית, הייתי בפולניה, פרחתי, אבל זה הבית שלי, ואני אסירת תודה, שיש לי את הבית שלי. והייתי מאוד רוצה להמשיך להתגאות בו, אבל אני לא יכולה, אני מקווה, שאני פעם עוד אוכל.

ש: תודה רבה.

ת: תודה.

ישנו הסבר על תמונות בהמשך הראיון